مدیریت شهری
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014
۱۵۳-۱۶۹
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۴/۳ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۱۰/۶

ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی‌با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی‌در قرآن کریم

سهراب مروتی- دانشیارگروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.
فرشته دارابی*- دانشجوی‌کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

چکیده
هر چند واژه‌ی شهر و شهرنشینی، تاریخی به درازای عمر بشر دارد، اما هیچ شهری در گذر زمان توانِ ماندگاری را نداشته، مگر این‌که دارای هویت فرهنگی مشخص بوده باشد. دین اسلام با توجه به صبغه‌ی فرهنگی برجسته‌ای که دارد؛ از همان آغاز تأثیرگذاری خویش، هویت‌یابی اسلامی‌را بر پایه مؤلفه‌های اجتماعی بالاخص مؤلفه‌های شهری آغاز نمود. در این پژوهش ابتدا با روش کتابخانه‌ای ـ اسنادی، مبانی نظری پژوهش که شامل هشت شاخص مهم شهر اسلامی‌است، بدست آورده و با نگاهی همه‌جانبه بر داشتن هویت اسلامی، شاخص‌ها را با نگاه درون دینی مورد تحلیل قرار داده و در ادامه با روش میدانی و با استفاده از نظر سنجی از خبرگان میزان وزن هر شاخص بدست آمده و سپس با استفاده از روش ساده وزنی (SAW)[1] مدل نظام‌مندی جهت ارزیابی شهرها بر اساس شاخص‌های اسلامی‌ارائه شده است. نتایجی که از پرسش نامه‌ها به دست آمد، حاکی از این بود که هیچ‌کدام از شاخص‌ها از نظر شهرسازان و کارشناسان علوم قرآنی بی‌اهمیت و یا کم‌اهمیت نبودند؛ ولی با این وجود بیشتر توجه شهرسازان معطوف به ظواهر شهری بوده و کارشناسان علوم قرآنی به روح معنوی حاکم بر شهر تأکید بیشتری دارند.
واژگان کلیدی: شاخص‌های شهر، هویت اسلامی، شهر نظام‌مند، ارزیابی، روش ساده وزنی.

Model of the Islamic city with the approach of the main indicators of the Quran

Abstract
Although, cities and urbanization, has a history as long as human life, no city has ever been permanent in the history, unless it have had a specific cultural identity. Islam is the highlight of the cultural overlay, and from the beginning of its influence, it based the Islamic identity on social factors especially in urban components. In the first study using a library–documentation method, the theoretical framework of the study was obtained including the eight important indexes of Islamic cities. With considering the Islamic identity, the indexes were investigated from a religious point of view. In the next step, using the field method and a survey of scholars in the field, the weight of every index was determined. Using the simple weighting method of SAW a systematic method was developed to assess the cities based on the presented Islamic indexes. The results of the survey indicated that none of the indexes was insignificant in the view of the architects and the Quran Sciences scholars, rather architects paid more attention to the urban appearance, and the Quran Sciences scholars focused more on the spirituality prevailing in the city.
Keywords: Urban Indexes, the Islamic identity, systematic city evaluation of simple weighting methods.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۸۵۸۷۲۳۱۱، رایانامه: fereshteh_darabi81@yahoo.com

1. Simple – Additive – Weighting method (SAW)

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

مقدمه

شهر پایگاه اصلی تمدن انسانی و تبلور ذهنی و تکنولوژی بشر است (سیف الدینی، ۱۳۷۸، ص ۷۵). اندیشه‌های شهرسازی نیز قدمتی به طول تاریخ بشری دارد. شهرها بیانگر و جلوه‌گاه باور و شیوه تربیت مردم و نتیجه نگرش آن‌ها به همه هستی هستند (داوری اردکانی، ۱۳۸۲). آگاهی از بحران هویتی موجود در شهرها و کلان شهرها و به خصوص بحران‌هایی که در شهرهای اسلامی به دلیل تقلید محض اندیشه‌های غربی و نامتناسب با فرهنگ اسلامی پدیدار گشته است؛ سبب رویکرد دوباره به متون اصیل اسلامی و واکاوی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلام گشته است. از آن جاکه قرآن کریم به عنوان قانون اساسی دین اسلام و نیز بهترین نسخه شفابخش آلام روحی و جسمی انسان‌ها در برگیرنده‌ی تمامی نیازهای دنیوی، اخروی، فردی و اجتماعی انسان‌ها می‌باشد، نسبت به مقوله شهر، نیز توجه ویژه‌ای داشته است. در آیات بسیاری به این مسئله مهم پرداخته شده، تا جایی که خداوند متعال دوبار به شهر قسم می‌خورد: «**لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ**»[۲] مراد از شهر در این آیات، شهر مکه معظم است. شهر مکه به عنوان الگوی شهر اسلامی و به عنوان ام‌القری اسلام نامیده شده است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج۲۰، ص ۴۸۵). معیار تمدن و شهرنشینی در قرآن، داشتن فرهنگ دینی، خداشناسی و ارتباط با خدا می‌باشد. به همین دلیل قرآن هر شهرنشینی و رشد تکامل در امور مادی و علمی را تمدن ندانسته و مرکزکار و فعالیت آنها را مدینه نمی‌شناسد، بلکه مجتمع‌هایی را متمدن دانسته که در مسیر اهداف الهی بوده و از نظر اصطلاح قرآنی افرادی صالح ساکن آن باشند، که در این صورت محل اجتماع و فعالیت‌شان را شهر میداند. در نتیجه آن تمدنی را پیشرفته‌تر دانسته که مسیر حرکت اجتماعی و فردی آن با برنامه انبیاء الهی موافق‌تر و همراه‌تر باشد.[۳]

شهرهای عهد اسلامی شاخص‌ها و مؤلفه‌های داشته که از ابعاد و زوایایی گوناگون قابل بررسی و مطالعه می‌باشد. بررسی شاخص‌های شهر در بطن اندیشه‌های اسلامی و کنکاش در آیات شریفه قرآن کریم برای دست یافتن به‌اندیشه‌های پویا قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر امری ضروری به نظر می‌رسد. در ایران علی رغم بحث‌های مختلفی که در باب هویت اسلامی و اندیشه‌های اسلامی مخصوصاً در بعد از انقلاب مطرح گشته است؛ هنوز مطالعات کاربردی برای دست‌یابی به مدلی که بتوان شهرهای اسلامی با آن سنجیده شود وجود ندارد. به همین خاطر فرهنگ شهرسازی و شهرنشینی ما با وجود پیشینه و اصولی که شارع مقدش در این رابطه بیان کرده است، از شهرها و فرهنگ غربی تأثیر می‌پذیرد که با اصول و عقاید دینی مسلمانان هم‌خوانی ندارد. این درحالی است که، شهر اسلامی در جایگاه بسیار بلندی قرار گرفته که در قاموس هیچ اندیشه و مکتبی با این عظمت از آن یاد نشده است. از طرف دیگر، اندیشمندان اسلامی همواره برای رسیدن به جامعه‌ای ایده‌آل و شهر اسلامی که در آن به خواسته‌های مادی و معنوی برسند، تلاش کرده‌اند. دست‌یابی به شهری که بستر رشد کمالات انسانی را فراهم کند، نیازمند اندیشه‌هایی بوده است، تا با شناخت ابعاد وجودی نیازهای واقعی انسان، شناسایی و باورکردن آن‌ها به تجلی آن در پیدایش تمدن‌های بشری بینجامد. نکته‌ای که شهرسازان نباید از آن عدول کنند، ترسیم اندیشه‌های هنر اسلامی در بهره‌گیری از جهان هستی برای تعالی انسان‌هاست. ترویج صحیح این اندیشه، سبب تجلی و ظهور شهرهای برگرفته از تمدن اسلامی خواهد شد. ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی از منظر اصیل‌ترین و معتبرترین منبع اسلام که همان قرآن کریم است؛ به طراحان و برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا تصمیمات جدی در حیطه مباحث شهری و پرداختن به مسائل و مشکلات شهری اتخاذ نمایند. این مقاله در پی دست‌یابی به این حقیقت مهم است که عقاید دینی و آموزه‌های اسلامی تا چه‌اندازه بر ساختار، سبک معماری، اداره، ظاهر شهر و هویت آن تأثیر می‌گذارد؟

۲. (البلد/۲-۱) «سوگند به این شهر، و حال آنکه تو در این شهر جای داری.»

۳. برای مطالعه بیش‌تر به آیات ذیل مراجعه شود: (انعام/۷۰؛ هود/۹۷؛ بقره/۱۲۴؛ طه/۶۴؛ اعلی/۱۴؛ نساء/۴؛ کهف/۲۸؛ بقره/۲۵۷؛ غافر/۲۹؛ نساء/۶۰).

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

شهر اسلامی در میان شهرها و جوامع دیگر حائز چه شاخص‌ها و ویژگی‌های بارزی می‌شود که آن را از سایر شهرها و ملل دیگر متمایز می کند؟ مدل ارزیابی شهر اسلامی با تکیه بر نظر خبرگان شهرسازی و علوم قرآن و حدیث چگونه ارزیابی و امتیاز دهی می‌شود؟

روش ساده وزنی

در هر تصمیم‌گیری ممکن است به چند هدف برسیم یا اینکه بخواهیم با چند شاخص به یک هدف دست یابیم، اگر ما در پی دستیابی به یک هدف با چند شاخص باشیم نوع تصمیم‌گیری ما چندشاخصه است و در صورتی که در پی دستیابی به چند هدف بوده در این صورت تصمیم گیری ما چندهدفه است. روش SAW یکی از روشهای تصمیم گیری چند معیاره غیرجبرانی است. این روش از قدیمی‌ترین و ساده‌ترین روشهای به کارگیری شده در تصمیم‌گیری می‌باشد، در این روش پس از تعیین ضریب اهمیت شاخص بر اساس نظرات تصمیم گیران یا استفاده از سایر روشهای وزن دهی مانند آنتروپی، با استفاده از میانگین موزون امتیاز بدست آمده، تمام شاخص‌ها برای یک گزینه در بردار وزن ضرب می‌شود و گزینه ای که بیشترین امتیاز را داشته باشد گزینه ای برتر است.

چنانچه بردار w بردار وزن شاخص‌ها باشد؛ مناسب‌ترین گزینه (A*) به صورت زیر محاسبه می‌گردد.

$$A^*=\left\{A_i \middle| max \frac{\sum r_{ij} w_j}{\sum w_j}\right\}$$

W_i= وزن شاخص jام

r_{ij}= امتیازکسب شده گزینه iام در شاخص jام

به عبارت دیگر، به عنوان مثال در صورتی که سه گزینه و سه شاخص داشته باشیم گزینه برتر به شکل ضرب ماتریسهای زیر بدست می‌آید، بزرگترین عدد حاصل از ماتریس زیر نشان‌دهنده گزینه برتر می‌باشد؛ چنانچه $c_1,c_2,c_3,\ldots,c_n$ شاخصهای انتخاب گزینه برتر بوده و $r_1,r_2,r_3,\ldots,r_n$ گزینه‌های موجود باشند:

$$\begin{bmatrix} r11 & r12 & r13 \\ r21 & r22 & r23 \\ r31 & 32 & r33 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w1 \\ w2 \\ w3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A1 \\ A2 \\ A3 \end{bmatrix}$$

مواد و روش‌ها

شاخص‌های بارز شهر اسلامی با تکیه بر روش کتابخانه‌ای-اسنادی از قرآن کریم و منابع اصیل اسلامی استخراج گردید. سپس از شاخص‌های مذکور، پرسش‌نامه‌ای طراحی شدکه جامعه آماری شامل ۵۰ نفر (۲۵ خبره شهرسازی و ۲۵ خبره علوم قرآن و حدیث) و قلمرو آن از سطح کل کشور ایران انتخاب گردید. در ادامه وزن شاخص‌ها با استفاده از نظرسنجی جامعه آماری بدست آمد. میانگین با اختصاص وزن ۵۰ درصدی به نظرات خبرگان شهرسازی و وزن ۵۰ درصدی به خبرگان علوم قرآنی انجام گرفته، و در نهایت وزن هر شاخص با استفاده از روش ساده وزنی امتیازبندی گردید.

پیشینه نظری تحقیق

بررسی پیشینه‌ی تحقیق از طریق مدارک و مستندات، مقالات علمی و سایت‌های اطلاع‌رسانی، نشان داد: درباره‌ی شهر اسلامی تحقیقات زیادی صورت گرفته که هرکدام از جنبه‌ی خاصی به موضوع نگاه‌کرده‌اند و بیشتر به مبانی نظری و تئوری شهر اسلامی پرداخته شده‌که در جدول زیر چند نمونه از آن‌ها آورده شده‌اند:

مفهوم شناسی

شهر اسلامی

رواج عنوان «شهر اسلامی» و اطلاق آن به شهرهای مسلمانان (به ویژه، «شهر اسلامی» نامیده‌شدن شهرهای تاریخی ممالک اسلامی یا شهرهای مسلمان‌نشین)، با این فرض که این شهرها از نظر کالبدی، جلوه‌گاه تجلی خاصی از اصول و ارزش‌های اسلامی بوده و از شهرهای سایر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها متمایز میباشند از قرن نوزدهم میلادی و توسط مستشرقان آغاز شد. از آن دوران به بعد «شهر اسلامی» به شهرهای ساخته شده توسط مسلمانان و محل زندگی آنان اطلاق می‌شدکه به مرور در نوشته‌ها و آثار مربوط به تتبعات شهری سکونتگاه‌های مسلمانان، با تکیه بر این موضوع که با توجه به حریم فیزیکی و یا ذهنی خاص خود تجلی جامعه فرهنگی متمایز از سایر تمدن‌ها هستند، در ادبیات غرب تثبیت شد (نقی‌زاده، ۱۳۹۰). در تعریف دیگر

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

جدول ۱. پیشینه نظری تحقیق؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	عنوان پژوهش	فصلنامه	پژوهشگر	سال چاپ	نتیجه
۱	عوامل شکل دهنده شهرهای اسلامی تاریخی مسلمانان	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	هوشمند علیزاده؛ کیومرث حسی	۱۳۹۲	این مقاله آشکار ساخته است که ساختار شهر اسلامی ـ تاریخی عمدتاً وابسته به مکان است و اصول طراحی آن از طریق نظم طبیعت به عنوان بستر اولیه فرمدهی و اعتقادهای فرهنگی ـ مذهبی و اصول اجتماعی مورد کنکاش قرار گرفته است. این بدان معنی است که رویکرد اجتماعی ـ مکانی در بررسی شهرهای اسلامی ـ تاریخی قابل توجه است.
۲	شخصیت شناسی شهر اسلامی	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	زهرا خدایی؛ علی اکبر تقوایی	۱۳۹۰	نتیجه این پژوهش گویایی آن است که اصطلاح شهر اسلامی بیانگر هویت ویژه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خاص ساکنان آن است. فضای کالبدیِ بیشتر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و جغرافیایی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آنها تایید میکند.
۳	مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی	برنامه ریزی منطقه‌ای	رسول فرجام؛ هادی سلیمانی مقدم؛ اسماعیل چاوشی	۱۳۹۰	این پژوهش به این نتیجه رسیده است که اسلام بیش از آنکه به کالبد شهر بپردازد، روح و شرایط زندگی در یک اجتماع انسانی را مدنظر قرار می‌دهد؛ یعنی بیش از آنکه به دنبال ارائه ساخت کالبدی مشخصی از شهر باشد بیشتر به دنبال مفهوم خاصی از شهرنشینی می‌باشد. مفهومی که عوامل ذیل یعنی؛ امنیت فراگیر در تمامی زوایای زیست در یک شهر، آزادی بیان و عقیده، تجلی تعالیم و ارزشهای والای اسلامی در ساخت کالبدی شهر، پایداری و تعامل با محیط زیست، تجارت پاک و سالم و فقدان دروغ و گناه در شهر اسلامی، شامل می‌شود.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

آمده است؛ شهر اسلامی، مکانی است که در آن احکام اسلامی جاری بوده و بر اساس فرهنگ اسلامی ساخته شده باشد. در الگوی شهر اسلامی عامل مسلط دین اسلام است و به‌طور حتم، تمام شاخص‌ها و عناصر زندگی اجتماعی وکالبدی شهر بر اساس این نظام هویت می‌یابد (ایازی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۲). به عبارت دیگر، شهر اسلامی، شهری است که بر اساس مبانی و آموزه‌های مطابقی یا تضمنی یا التزامی قرآن و روایات صحیح بنا شده باشد (شکرانی، ۱۳۷۸، ص ۲۳۶).

آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی در عبارتی رسا، شهر مطلوب و آرمانی و شاخص‌های اساسی آن را چنین ترسیم می‌کنند: «بنابراین شهری می‌تواند هدف یک ملت زنده، بیدار، باهوش قرار بگیرد؛ یعنی آن تصویر آرمانی یک شهر برای یک چنین ملتی، آن شهری است که در او معنویت باشد، عدالت باشد، عزت و قدرت باشد، ثروت و رفاه باشد. اگر بخواهیم این مجموعه با هم باشد، بدون معنویت ممکن نیست، بدون آرمان معنوی ممکن نیست، بدون اخلاق ممکن نیست، بدون در نظرگرفتن خدا ممکن نیست، بدون مجاهدت فی‌سبیل‌اللّه ممکن نیست.» (بیانات رهبری در دیدار پاسداران به مناسبت روز پاسدار ۱۳۸۱/۷/۱۷).

کلمات مرتبط با شهر که درآیات قرآن کریم آمده‌اند، عبارتند از:

واژه قریه و مشتقات آن ۵۷ مرتبه، «المدینه» و «المدائن»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

۱۷ بار ظاهراً از آن جهت به شهر مدینه گفته می‌شود که مردم در آن اقامت دارند (قرشی، ۱۳۷۱، ج۶، ص ۲۴۴)، «بلد که به چهار صورت (بلد، بلده، بلدا و البلاد) در مجموع ۱۹ بار»، مکانی است خط کشی شده، محدود و انس و الفت‌دهنده ساکنین آنجاکه اقامت و سکنی دادن آنها در آنجاست (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۷۶۳)،کلمات «دار»، «دارکم» و «دارهم» در مجموع ۳۲ بار در قرآن کریم بیان شده است. به این اعتبار به شهر «دار» گفته می‌شود که اطراف و دور تا دورش دیوار و حصارکشیده شده باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج۴، ص۲۹۶) و جمعش به صورت «الدیار»، «دیارکم»، «دیارنا» و «دیارهم» در مجموع ۱۶ بار آمده است.

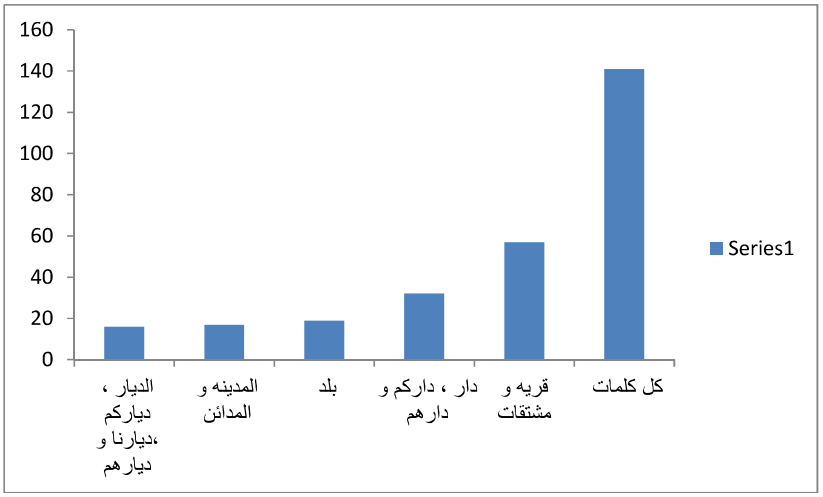
بر این اساس با تدبر در معانی کلمات، مشخص می‌شود که در الگوی مبانی دینی اسلام، کلمه شهر از قوانین مدون شریعت اخذ شده است. شهر اسلامی، شهری است که در آن احکام و قوانین الهی حاکم بوده، نه احکام و قوانین مجعول بشری؛ دین اسلام توصیه‌هایی در باب حقوق، معیشت، معاملات، جزاء، روابط اجتماعی، اخلاقی و معماری دارد و شهر اسلامی‌که بر اساس این ارزش‌ها و توصیه‌ها شکل می‌گیرد، شهر مطلوب الهی است.

مبانی نظری

شهرسازی مشتمل بر مبانی نظری و تئوری‌های مربوط به اصول و ارزش‌های است که باید در طراحی و برنامه‌ریزی و ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شود و بر روابط انسان با محیط (طبیعی و مصنوع) و با سایر همنوعان خویش (جامعه) حاکم باشند. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج خواهد شد. بر این اساس در بخش مبانی نظری پژوهش، با هدف دستیابی به مدل ارزیابی شهر اسلامی با استفاده از منابع اصیل اسلامی شاخص‌های ارزیابی را استخراج و به تحلیل و بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود؛ زیرا شهر اسلامی با توجه به آموزه‌های قرآن کریم و احادیث اهل بیت(ع) حائز یکسری شاخص‌ها و ویژگی‌های است که آن را از سایر شهرها و جوامع دیگر متمایز می‌کند. شاخص‌هایی که در جوامع کنونی موردتوجه همگان و منطبق بر فطرت همه‌ی شهروندانش بوده و این شاخص‌ها تشکیل دهنده‌ی هویت شهر و شهروندانش می‌باشد. در این قسمت از مقاله به بررسی بارزترین این شاخص‌ها می‌پردازیم:

۱: شهردار مقبول و محبوب

مفهوم شهردار (مدیریت) شهری در تعاریف کل‌نگر از مفهوم صرف اداره امور شهر فراتر می‌رود و با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پیوند می‌یابد.و نقش فعالتری در توسعه شهر پیدا می‌کند. در این نگرش مدیریت شهری مسئولیتی استراتژیک تلقی می‌شودکه ضرورتاً با نتایج و پیامدهای عملیاتی نیز همراه است و به همین دلیل تعامل آن با حوزه‌های قدرت، سیاست، اجتماع، اقتصاد شهری اجتناب ناپذیر است. مهم‌ترین

نمودار ۱. تعداد تکرار کلمه شهر در قرآن کریم

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

هدف مدیریت شهری را می‌توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط کالبدی دانست (سعیدنیا، ۱۳۷۹، ص ۴۶).

در قرآن کریم مدیریت شهری اهمیت ویژه‌ای دارد، تا جایی‌که زمانی حضرت موسی(ع) شهر را برای مدت زمانی ترک‌کرد خداوند برای ایشان جانشینی در شهر قرار داد؛ تا مردم را سازماندهی و از فساد آنان جلوگیری نماید. به استناد این آیه شریفه: «**وَ وَاعَدْنَا مُوسىَ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَ أَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَ قَالَ مُوسىَ لِأَخِيهِ هَرُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ وَ لَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ**»[۴]؛ اما باید متذکر شد که قرآن کریم هرکسی را به عنوان مدیر شهر معرفی نمی‌کند، بلکه دانش و آگاهی مدیران و شهرداران شهری نسبت به قوانین و مقررات اسلامی‌به‌ویژه در بعد مدیریت امور مردم وهمچنین آگاهی و دانایی به وظایف محوله در شهر اولین شرط لازم و ضروری شهردار شهر اسلامی‌است. به استناد این آیه شریفه: «**قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيم**»[۵] در تفسیر این آیه آمده است: تعبیر «**إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيم**» دلیل بر اهمیت مدیریت درکنار امانت است، و نشان می‌دهدکه پاکی و امانت به تنهایی برای پذیرش یک پست حساس اجتماعی‌کافی نیست بلکه علاوه بر آن آگاهی و تخصص و مدیریت نیز لازم میباشد، چراکه «علیم» را درکنار «حفیظ» قرار داده است (فیضی دکنی، ۱۴۱۷، ج۳، ص ۱۲۸).

باکنکاش در آیات قرآن کریم برای مدیریت شهر اسلامی‌توصیه‌ها و روش‌های پیشنهاد شده است از جمله این‌که؛ در اداره امور شهر با مشارکت مؤمنان و خردمندان و اهل حل و عقل و نخبگان جامعه اسلامی‌صورت گیرد.[۶] چنانچه خداوند به پیامبر(ص) دستور داده است پس از فرمان عفو عمومی‌برای زنده کردن شخصیت آن‌ها و تجدید حیات فکری و روحی مسلمانان با انان مشورت‌کند و رأی ونظر آنان را بخواهد طبق این آیه شریفه: «**وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْر**»[۷] از دیگر ابتکارات مدیریت شهری در قرآن کریم، پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی و طبقات مختلف در شهر اسلامی‌است. پیوندی همگانی بر مبنای نفی انگیزه‌های قومی‌و قبیله‌ای و بر مبنا و محوریت حق و هم‌کاری اجتماعی شهری شکل گرفت که به فرموده خداوند متعال: «**إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَ أَخَوَيْكُم**»[۸]؛ علامه طباطبائی در تفسیر این آیه چنین آورده است: همان اندازه‌که برای ایجاد صلح در میان دو برادر نسبی تلاش وکوشش می‌کنید باید در میان مؤمنان متخاصم نیز برای برقراری صلح به طور جدی و قاطع وارد عمل شوید (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج۲۲، ص ۱۶۹).

بنابراین مشخص گردیدکه مدیریت شهری در قرآن‌کریم مفهومی‌بسیار فراتر از مفاهیم مادی صرف را شامل می‌گردد و بر مدیریت بهینه‌کلیه علل و عوامل مادی و معنوی فعالیت شهری در راستای رسیدن به ایده‌آل‌های مادی و معنوی ساکنان دلالت می‌کند.

۲: امنیت عمومی

نگاهی به تاریخ اسلام اهمیت وجود امنیت فردی و اجتماعی را در ابعاد گوناگون بیان می‌کند. از جمله: امنیت در برابر اشرار و امنیت داخلی (امنیت اقلیت‌های مذهبی)، امنیت در برابر ایجاد وحشت و حمله، امنیت شخصی (آزادی و امنیت در امر به معروف و نهی از منکر)، امنیت مسافر و امنیت عرفی و معنوی‌که هر یک برکالبد و روح شهرهای دوران اسلامی تاثیر مشخص داشته است.

۴. (اعراف/۱۴۲) «و با موسی، سی شب وعده‌گذاشتیم و آن را با ده شب دیگر تمام‌کردیم. تا آنکه وقت معینِ پروردگارش در چهل شب به سر آمد. و موسی [هنگام رفتن به‌کوه طور] به برادرش هارون گفت: «در میان قوم من جانشینم باش، و [کار آنان را] اصلاح‌کن، و راه فسادگران را پیروی مکن.»

۵. (یوسف/۵۵) «[یوسف] گفت: «مرا بر خزانه‌های این سرزمین بگمار، که من نگهبانی دانا هستم.»

۶. سوره مبارکه شوری آیه ۳۸.

۷. (آل عمران/۱۵۹) «و برایشان آمرزش بخواه، و درکار [ها] با آنان مشورت‌کن.»

۸. (حجرات/۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادرانتان را سازش دهید.»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

امنیت آن‌قدر اهمیت داردکه حضرت ابراهیم(ع) قبل از هر چیزی از خدا برای مکه طلب «امنیت» می‌کند؛ به‌طوری‌که این درخواست حضرت ابراهیم(ع) دو مرتبه در قرآن کریم آمده است: «**وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَاذَا الْبَلَدَ ءَامِنًا**»[9] آیت الله مکارم شیرازی در این‌باره فرموده‌اند: این آیه نشان دهنده اهمیت امنیت است؛ زیرا وی نخست تقاضای امنیت و سپس درخواست مواهب اقتصادی می‌کند و این خود اشاره‌ای است به این حقیقت که تا امنیت در شهر یا کشور حکمفرما نباشد، فراهم کردن یک اقتصاد سالم ممکن نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج۱۰، ص ۳۳۶).

مسئله قابل توجه این است که خداوند متعال نیز به هنگام قسم یادکردن به شهر (مکه) آن را به صفت امین یاد می‌کند: «**وَ هَاذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ**»[10] الگوی شهرهای اسلامی، شهر مقدس مکه می‌باشد. این شهر در اسلام اهمیت فوق العاده‌ای دارد، از حیوانات و درختان و پرندگان او، تا چه رسد به انسان‌ها، از امنیت خاصی باید در آنجا برخوردار باشند و کسی در آنجا حق تعرض به دیگری را ندارد (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴، ج۳، ص ۱۳۴).

از منظر روایات، امنیّت شهری، یکی از بزرگترین و گواراترین نعمت‌های الهی است که همه مردم به آن نیاز دارند و بدون آن، شادی در زندگی بی‌مفهوم است. زندگی برای مردمی‌که امنیّت ندارند لذّت‌بخش نیست و معیار ارزش شهر، میزان برخورداری آن از امنیّت است، تا جایی که از امام علی (ع) روایت شده: «بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنین در آن امنیت نداشته باشند» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص۴۴۷).

به این ترتیب امنیت از نیازهای نخست و خواسته‌های به حق شهر اسلامی‌به حساب می‌آید؛ چراکه در سایه امنیت، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها و رشد و بالندگی تمدن‌ها محقق می‌شود و در فقدان آن نیز تمدنها به زوال می‌گرایند؛ زیرا اگر شهری امن نباشد، هرچند تمام نعمت‌های دنیا در آن جمع شده باشد ولی باز زمانی که فاقد نعمت امنیت است همه نعمت‌ها را از دست خواهد داد.

۳: زیبا سازی فضایی عمومی

زیبایی اساس آفرینش در همه جهان هستی و مخلوقات آن است. با توجه به تأکید آیات و روایات، اولین وظیفه هر شهرساز، محوریت قرار دادن زیبایی و زیباسازی است. این وظیفه در همه عرصه‌ها از مکان‌یابی شهر گرفته تا جهت شهر، سیمای شهر، ضروری میباشد؛ زیرا زیباندیشی و زیباسازی در سرور، شادابی، طراوت و امنیت تأثیرگذار است. خداوند در قرآن کریم بعضی از مصداق‌های زیبایی را برای شهر، توصیف می‌کند، و می‌فرماید: «**وَ أَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنبِتُواْ شَجَرَهَا**»[11] در تفسیر این آیه آمده است: «حدائق جمع حدیقه است که به معنای بستان محدودی است که آن را دیوار محاصره‌کرده باشد و ذات بهجه، یعنی چیزی‌که دارای منظره‌ای نیکو است‌که هر کس آن را ببیند مبتهج و خوشحال می‌گردد» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۵۴۳).

بر این اساس با الگوگرفتن از آیات قرآن‌کریم، لزوم توجه به زیباسازی فضاهای شهری و نمای ساختمان‌های شهری به‌خوبی متبادر می‌شود. بر این اساس برای ورود به زندگی زیبای آخرت، باید ابتدا مصادیق آن در این جهان تجلی یابد. دین اسلام قبل از آبادسازی جهان آخرت، این دنیا را آباد می‌کند و دنیا قدمگاه و حاشیه بهشت است. شهرها گوشه‌ی کوچکی از قدرت نمایی خداوند متعال در عرصه‌ی زندگی دنیوی هستند، لذا هرچه زیباتر باشند به خدا نزدیک‌ترند. زیبایی، نقش مهمی در ایجاد علاقه و وابستگی به محل زندگی دارد و پر واضح است‌که وقتی شهروندان به محل زندگی خود علاقه نداشته باشند، در نگه‌داری آن نیز از خود حساسیتی نشان نمی‌دهند، به عبارت دیگر زیبایی شهر علاوه بر تأثیر آرامش‌بخشی‌که دارد، شهروندان را تشویق به حفظ و نگه‌داری شهر نیز می‌کند.

۹. (بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵) «و [یادکن] هنگامی‌راکه ابراهیم گفت: «پروردگارا، این شهر را ایمن گردان.»

۱۰. (تین/۳) «و سوگند به این شهر ایمن و ایمنی‌بخش - یعنی مکه»

۱۱. (النمل/۶۰) «و برای شما آبی از آسمان فرود آورد، پس به وسیله آن، باغهای بهجت‌انگیز رویانیدیم. کار شما نبود که درختانش را برویانید.»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

۴. سبک معماری دینی

معماری اسلامی برگرفته از زبان قرآن بوده و عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح معنویت نشان می‌دهد. در معماری اسلامی سعی شده به طور مداوم ذکر خداوند باشد، یا این‌که ذکر خدا را به مردم یادآوری نماید، لذا ازکتابت اسماء و صفات الهی سود جسته‌اند. این امر به‌گونه‌ای است که اعتقاد به توحید و ایمان به تعالیم اسلام به عنوان اندیشه زیباشناسی دین اسلام در معماری اسلامی تجلی می یابد، تا جایی‌که موضوع ذکر را به صورت باطنی در همه‌جای یک شهر اسلامی رعایت کرده و حتی در شهرسازی سعی کرده‌اند، شوارع در جهت قبله و یا عمود بر آن باشد. در این قسمت به معماری عنصر اصلی معماری شهر اسلامی می پردازیم:

مسکن: خانه‌سازی در اسلام اهمیت فراوانی داردکه در این مورد موضوعات متنوع و مختلفی مطرح گردیده است. لذا با استناد به آیات قرآن کریم به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

o مهم‌ترین ویژگی در انتخاب زمین یا خانه آرامش است؛ چراکه زندگی در محل‌های شلوغ و پر سر و صدا، آرامش انسان را برهم می‌زند، و مشکلات فردی وگاه اجتماعی را به همراه دارد. خداوند متعال نیز خانه را محل سکینه و آرامش معرفی می‌کند و می‌فرماید: «**وَ اللّهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَنًا**»[۱۲] این آیه شریفه نشان می‌دهد که مکان‌یابی مسکن در شهر امری حساس است.

o از ویژگی‌های دیگری که در سبک معماری مسکن در قرآن به آن توجه شده؛ برای استحکام روابط اجتماعی، تقویت عواطف، احیای روح جمعی و افزایش اقتدار در مقابل دشمنان دستور می‌دهدکه خانه‌ها را مقابل هم و به‌صورت متمرکز بنا نمایند، و از پراکندگی و طفیلی بودن دست بردارند. به استناد این آیه شریفه‌که می‌فرماید: «**وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى وَ أَخيهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُيُوتاً وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً**»[۱۳]

در تفسیر این آیه آمده است: بنی اسرائیل در آن زمان به صورت گروهی پراکنده، شکست‌خورده، وابسته و طفیلی، و آلوده و ترسان بودند، نه خانه‌ای از خود داشتند و نه اجتماع و تمرکزی، نه برنامه سازنده معنوی داشتند و نه شهامت و شجاعت لازم برای یک انقلاب‌کوبنده! لذا موسی و برادرش هارون ماموریت یافتندکه برای بازسازی اجتماع بنی اسرائیل مخصوصاً از نظر روحی، خانه‌ها را نزدیک به یکدیگر و مقابل هم بسازند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۳۷۰).

o اما در بحث معماری خانه در آموزه‌های اسلامی، توجه شایانی به حیا و پوشیدگی درون خانه شده است؛ به گونه‌ای که خانواده‌ها کم‌تر در دید نامحرم قرار گیرد. معماری اسلامی، همه‌ی فضای منزل را در برابر دیدگان نامحرم قرار نمی‌دهد، و فضاهای خصوصی خانه (هم‌چون آشپزخانه، سرویس‌ها و اتاق‌های استراحت) را که معمولاً خانم‌ها بیش‌تر از آن استفاده می‌کنند، به گونه‌ای طراحی می‌کند که در معرض دید نباشد. همان‌طورکه قرآن‌کریم در خصوص مواجه شدن حضرت ابراهیم(ع) با میهمانان می‌فرماید: «**فَرَاغَ إِلىَ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِين**»[۱۴] از آیه این مطلب استنباط می‌شود که خانه آن حضرت دارای دو قسمت بیرونی و اندرونی بوده است و قرآن این ویژگی را در سبک مسکن یادآور می‌شود.

از امام صادق(ع) نیز روایت شده است‌که: مؤمن در سه چیز آسوده است: یکی از آنها خانه‌گسترده‌ای است‌که از نادیدنی‌های او پرده پوشی کند و حالات ناروا را از دید مردم مصون بدارد (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵، ص ۳۲۷). گستردگی و وسیع بودن خانه با روی آوردن به تجمل و رفاه فرق می‌کند و اسلام خانه‌ای را مورد توجّه و تشویق قرار داده‌که صبقای عاطفه و شور زندگی در آن حاکم باشد و نبض حیات سالم در آن بتپد و زلال محبت در آن جاری باشد، از دیدگاه اهل بیت عصمت و طهارت یکی از چیزهایی که آسایش مسلمان را تأمین می‌کند خانه وسیعی است‌که ناموس صاحبش و وضع او را از چشم

۱۲. (نحل/۸۰) «و خدا برای شما خانه‌هایتان را مایه آرامش قرار داد.»

۱۳. (یونس/۸۷) «و به موسی و برادرش وحی کردیم‌که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه‌هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید.»

۱۴. (الذاریات/۲۶) «پس آهسته به سوی زنش رفت وگوساله‌ای فربه [و بریان] آورد.»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

مردم بپوشاند. همان‌گونه‌که در اسلام افراد به زیستن در خانه‌های وسیع تشویق گردیده‌اند، زندگی در مساکن تنگ و تاریک در این آیین نیز نکوهش شده است. رسول اکرم (ص) یکی از سه چیزی را که سبب بدبختی آدمی‌می‌شود، خانه محقری که جای کمی دارد دانسته‌اند (پاینده، ۱۳۶۲، ص ۲۵۴). امام باقر و امام صادق(ع) نیز خانه‌های تنگ وکوچک را مذمت نموده‌اند (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۶، ص ۵۲۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۲۲).

در دنیای امروز با برداشته شدن دیوارهای آشپزخانه، قابل رؤیت بودن اتاق‌ها، برداشته شدن اندرونی و بیرونی، افزایش پنجره‌ها و گشودگی به فضاهای بیرون برخی از تغییراتی است که در آپارتمان نسبت به خانه‌هایی با طراحی اسلامی رخ داده است. اکنون اکثر فضاهای نشیمن‌گاهی آپارتمان‌ها طوری طراحی شده‌اندکه در آن‌ها تفکیک خاصی بین فضای مهمان و اهالی خانه وجود ندارد، چون دیگر فضای اندرونی و بیرونی قدیم را نداریم و تمام فضاها عمومی‌شده‌اند و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب شده است تا همه‌ی افرادِ حاضر در خانه، اعم از مهمانان و اهالی خانه، دور هم در یک فضا جمع شوند که این امر سبب می‌گردد تا هم حریم‌هاکم‌رنگ شوند و هم حجب و حیاها از بین بروند.

o بحث دیگری که در مورد معماری خانه آمده است: آفتاب‌گیر بودن خانه است. در قرآن‌کریم در خصوص غار کهف آمده است: «**وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ إِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَ هُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْه**»[۱۵] آیه نشان می‌دهدکه جهت‌گیری ابنیه به نحوی‌که بتواند بهره مناسب را از آفتاب و نور خورشید ببرند، اهمیت دارد. غار اصحاب‌کهف، به‌گونه‌ای بود که خورشید، صبح‌گاهان به سمت راست آن و عصر به جانب چپ آن می‌تابید. و دهانه غار اصحاب کهف، به سمت جنوب غربی بوده‌که‌اندکی از اشعه‌ی آفتاب در آستانه‌ی غرب، به داخل غار می‌تابید. و این غار دارای فضایی وسیع بوده، که بدن اصحاب‌کهف در غار از تابش مستقیم نور خورشید در امان بودند.

با تأمل در این آیات، روایات و مشاهده زندگی آنان‌که در خانه‌های‌کوچک، تاریک و پر سر و صدا زندگی می‌کنند، ملاحظه می‌گردد که ساکنین این مساکن به لحاظ بهداشتی و سلامتی بدنی و روانی چقدر مشکل دارند و از هوای پاک، نور مناسب و آفتاب‌که تابش آن ضامن سلامتی است محروم‌اند. همین‌کاستی‌ها موجب شده که آنان از نظر وضع عمومی، دچار برخی بیماری‌ها و ناگواری‌ها گردند. یکی از پژوهشگران اروپایی به دنبال تحقیقاتی به این نتیجه رسیده است‌که زیستن در اتاق‌های‌کوچک و بدون پنجره‌که‌کمتر با فضای بیرون و هوای سالم ارتباط دارد، در پیدایش کسالت روحی و افسردگی ساکنین تأثیر می‌گذارد (پاک نژاد، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۸۲).

محیط محدود و فضای بسته زمینه را برای تنگنااندیش فراهم می‌کند. بر اساس پژوهش‌های به عمل آمده در یکی از سرزمین‌های اروپایی، رشد فکری و بدنی اطفال با نوع مسکن ارتباط دارد. این بررسی‌ها نشان داده است که مالک یا مستأجر بودن، منطقه محل سکونت و تراکم جمعیت بر جنبه‌های عاطفی و فکری کودکان اثر می‌گذارد. اغلب اطفالی‌که در خانه‌های محقر و فضاهای کوچک زندگی می‌کنند از بیماری‌های تنفسی رنج می‌برند و زندگی در خانه‌های آپارتمانی در تماس‌کودکان با افراد هم سال مشکل ایجاد می‌نماید (قاسمی جامی، ۱۳۷۴، ص ۲۷ ــ ۲۶).

امروزه ابعاد کوچک و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب تک‌فرزندی وکوچک شدن خانواده‌هاگردیده. همچنین محدودیت‌های فضایی آپارتمان‌ها سبب ایجاد مشکلات عدیده‌ای درکودکان می‌شود، زیرا نبود فضای‌کافی برای جست‌وخیز کودکان سبب می‌شود تا آن‌ها نتوانند انرژی‌های نهفته‌ی خود را با بازی و ورزش آزاد کنند و بنابراین دچار بی‌قراری، رفتارهای تخریبی و پرخاشگری می‌شوند. با گذشت زمان، این گونه رفتارها و ساختارشکنی‌ها به داخل جامعه کشیده می‌شوند؛ بنابراین در شهر اسلامی با الگوگرفتن از آموزه‌های قرآنی، به ساخت و معماری خانه‌هایی می‌پردازد؛ که هم جنبه

۱۵. (کهف/۱۷) «و آفتاب را می‌بینی‌که چون برمی‌آید، از غارشان به سمت راست مایل است، و چون فرو می‌شود از سمت چپ دامن برمی‌چیند، در حالی‌که آنان در جایی فراخ از آن [غار قرارگرفته] اند.»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

روحی و روانی ساکنان خانه را مد نظر خویش قرار داده و هم سلامت بدنی آنان‌را تضمین می‌کند و ساکنانش از همه نظر، زندگی مسالمت آمیز، با آرامش و آسایشی را می‌گذرانند.

۵: بهداشت عمومی

یکی از حداقل درخواست‌هایی که یک شهروند می‌تواند مدعی به دریافت آن باشد؛ نظافت شهر، کوچه‌ها، خیابان‌ها، مکان‌های عمومی و مکان‌های دولتی می‌باشد. این عنوان یکی از ابتدایی‌ترین نیازهای انسان برای داشتن یک زندگی سالم، آسوده و مرفه است و حداقل چیزی که از یک شهر انتظار می‌رود همین موضوع پاکیزگی و بهداشت شهری، هم از لحاظ ظاهری و هم از لحاظ معنوی است که علاوه بر این‌که یک نیاز ابتدایی است یک لزوم پر ارزش و گران‌بها نیز می‌باشد؛ زیرا مستقیماً با سلامت و بهداشت مردم جامعه در ارتباط می‌باشد.

شهر اسلامی، تکیه بر «طیب» شهر پاکی و بهزیستی همراه سالم زیستی سکونتی مادی و هم پاکی روحانی و معنوی شهر اسلامی است. در قرآن برای شهر پاک و تمیز خصوصیاتی بیان شده که یکی از آن‌ها، دارا بودن باغ، بوستان و گلستان است. در نگرش قرآنی، شهر سالم شهری است که از این مسائل بهره‌مند باشد. در گزارش قرآن درباره شهر قوم سبأ می‌خوانیم: «**لَقَدْ كانَ لِسَبَإٍ فی مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتانِ عَنْ يَمينٍ وَ شِمالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَ رَبٌّ غَفُور**»[۱۶] مرحوم طبرسی در تفسیر این می‌فرماید: این شهر پاکیزه و پر برکت، خاکش شیرین از آن همه‌گونه گیاه و درخت بیرون می‌آید، زمین شوره و سخت نیست و در آن چیزی از حشرات موذیه و آزارکننده وجود ندارد. تا جایی که بعضی گویند: مراد از آیه مذکور این است که در آبادی آنها پشه و مگس وکیک و عقرب و مار وجود نداشت و اگر غریبی وارد شهرشان می‌شد و شپش، و ساس در لباسش بود می‌مرد (طبرسی، ۱۳۶۰، ج۲۰، ص ۲۴۳).

در آیات قرآن برای شهر پاکیزه، واژه «بلد الطیب» و برای شهر آلوده « بلد الخبیث» و شهر مرده به‌کار رفته است.[۱۷] آلودگی یک شهر صرفاً آلودگی محیطی نیست، بلکه می‌توان آلودگی معنوی نیز باشد. آلودگی‌های معنوی مانند شرک، بت‌پرستی و دوری از اطاعت خداوند نیز می‌تواند اثرات مشابهی بر جای گذارد. مانند این آیه شریفه: «**فَأَعْرَضُواْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيهِمْ جَنَّتَينْ ذَوَاتَىْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ وَ شَىْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيل**»[۱۸]

در روایات اسلامی پاکیزگی و نظافت آن‌چنان مورد توجه قرار گرفته که آن‌را جزو ایمان، اعتقاد و باور دینی برشمرده‌اند، همان‌طورکه در حدیثی از پیامبر(ص) آمده است: «نظافت و تمیزی و پاکی جزو ایمان است.» (پاینده، ۱۳۶۳، ص ۳۶۱)؛ یعنی بخشی از ایمان و رکنی از ارکان آن به شمار می‌رود و آن‌چنان با ایمان عجین و آمیخته شده که گویا از آن غیرقابل تفکیک بوده و لذا با بسیاری از وظایف دینی ما گره خورده است. تا جایی‌که پیامبر اسلام(ص) شرط ورود به بهشت را پاکیزگی و دوری از کثافت و ژولیدگی بیان فرموده است: اسلام پاکیزه است، شما نیز پاکیزه باشید که هرکس پاکیزه نیست به بهشت نمی‌رود (همان، ص ۲۶۳).

به این ترتیب شهر اسلامی نظیف و پاکیزه است و از چیزهایی که اسباب تنفر اجتماع می‌شود، به دور می‌باشد. نظافت و پاکی از دید اسلام هم در رشد، سلامت جسمی و مادی شهروندان تاثیر فراوانی دارد و هم در ارتقای روحی و معنوی آن‌ها اثرگذار است. شهر اسلامی بستری سالم برای رشد و شکوفایی هرچه بیشتر استعدادهای شهروندانش فراهم می‌آورد؛ زیرا رشد و شکوفایی استعدادهای جسمی و روحی شهروندان با نظافت، طهارت، بهداشت و تمیزی و پاکیزگی گره خورده است.

۱۶. (سبأ/۱۵) «قطعاً برای [مردم] سبا در محلّ سکونتشان نشانه [رحمتی] بود: دو باغستان از راست و چپ [به آنان گفتیم:] از روزیِ پروردگارتان بخورید و او را شکرکنید. شهری است خوش و خدایی آمرزنده.»

۱۷. برای مطالعه بیش‌تر به این آیات مراجعه شود: (فاطر/۹؛ فرقان/۴۹-۴۸؛ ق/۱۱-۱۰).

۱۸. (سبأ/۱۶) «پس روی گردانیدند، و بر آن سیل [سدّ] عَرِم را روانه کردیم، و دو باغستان آنها را به دو باغ که میوه‌های تلخ و شوره‌گز و نوعی ازکُنارِ تُنُک داشت تبدیل کردیم.»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

۶: انسجام اجتماعی

یکی دیگر از شاخص‌های بارز شهر اسلامی داشتن روابط اجتماعی و امت واحده است. از جمله اموری که افق زندگی را بر انسان روشن می‌کند و او را از مزایای زندگی اجتماعی برخوردار می‌سازد، این است که وی دگردوستی را وجهه همت خود قرار دهد. خداوند بارها از مفهوم امت واحد سخن گفته است.[۱۹] و شهر مطلوب خویش را با انگیزه همبستگی «اسلام و ایمان» معرفی می‌کند. تسلیم بودن در مقابل حق و ایمان به مبدأ و معاد، نوع خاصی از پیوند اجتماعی را پدید می‌آورد که از آن به «برادری ایمانی» یاد می‌شود طبق این آیه شریفه: **«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»**[۲۰]

این در حالی است که در جاهای که احساس شده به انسجام شهر امکان بروز لطمه وجود دارد به پیامبر(ص) اخطار داده شده در راستای حفظ وفاق ملی و جلوگیری از ظهور شکاف در جامعه شهری دستور به مقابله به مثل داده شده است. مانند آیه شریفه که دستور به ویران‌کردن مسجد ضرار را صادر فرمودند. **«وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ.»**[۲۱] مسجد ضرار به منظور ضرر رساندن به مسلمانان و تفرقه‌انداختن میان مؤمنان ساخته شده بود. شهر اسلامی شهری مسنجم و متحد است. پیامبر اکرم(ص) با انعقاد پیمان نامه عمومی، به سروسامان دادن اجتماعی، تحکیم وحدت اجتماعی و ایجاد نظام شهروندی پرداخت و با پیمان اخوت، مرزهای شهری و قبیله‌ای را تغییر داد و به جای آن مرزهای دینی را نهاد (عبدالجلیل، ۱۳۶۳، ص ۱۲۴-۱۲۳).

در مکتب اسلام به ارتباطات و روابط اجتماعی اهمیت فراوانی داده است تا جایی که در شهر اسلامی، تنظیم روابط اجتماعی باعث می‌شود؛ شهر به سمت اهداف و ارزش‌های مورد انتظار آن هدایت شود، و باعث تقویت وحدت شهری گردد. با توجه به تأکیدهای که در اسلام آمده است؛ با چنین پیوندهای خانوادگی و فامیلی، یک پیوند محکم‌تر و متشکل‌تری را فراهم آورده، تا افراد در برابر مشکلات و فشارهای زندگی، یکدیگر را یاری نمایند؛ زیرا همین همدلی و هم احساسی بین افراد باعث می‌شود، توان مقاومت آنان به حداکثر رسیده و در مواقع بحرانی و ایجاد فشار روانی، کم‌تر دچار از هم پاشیدگی و عدم تعادل شوند و این همان چیزی است که فرهنگ اسلامی آن را دنبال می‌کند.

۷: رفاه عمومی

قرآن راه رسیدن به رفاه عمومی‌را با تخصیص مالکیت ثروت‌های اصلی و منابع طبیعی به عموم مردم و موظف کردن مسئولان جامعه نسبت به توزیع ثروت‌های بصورت عادلانه و مسئول شمردن آن‌ها در برابر محرومیت محرومان و اسراف مسرفان و جلوگیری از این نابرابری‌ها و تاکید برکم‌کردن فاصله بین فقیر و غنی دارد. مؤید این مطلب آیه شریفه ذیل است: **«كَيْ لا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِياءِ مِنْكُمْ»**[۲۲]

با توجه به‌اندیشه‌های اسلامی، برای اینکه مردم در رفاه همگانی باشند؛ ضرورتاً شهر اسلامی‌بر مبنای عدالت می‌باشد؛ تا همه افراد بر حسب استحقاق‌های نامساوی در نظرگرفته شده، و به آن‌چه مستحق آن هستند به‌گونه برابر دست یابند. این گونه نگرش زیرساخت حیات اجتماعی و شهری انسان‌هاست. همان‌طورکه در قرآن کریم به این امر اشارت دارد: **«أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَ رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا»**[۲۳] در تفسیر این آیه این چنین آمده است: انسان‌ها همچون ظروف یک‌دستی نیستند که در یک کارخانه ساخته

۱۹. برای آگاهی بیش‌تر به این آیات مراجعه شود: (آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومنون/۵۲)

۲۰. (احزاب/۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادرانتان را سازش دهید.»

۲۱. (توبه/۱۰۷) «و آنهایی که مسجدی اختیارکردندکه مایه زیان وکفر و پراکندگی میان مؤمنان است، و [نیز]کمینگاهی است برای کسی که قبلًا با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود.»

۲۲. (حشر/۷) «تا میان توانگران شما دست به دست نگردد.»

۲۳. (زخرف/۳۲) «آیا آنانندکه رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟ ما [وسایل] معاشِ آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده‌ایم، و برخی از آنان را از [نظر] درجات، بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده‌ایم تا بعضی از آنها بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند.»

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

می‌شود، یک شکل، یک نواخت، یک اندازه، و با یک نوع فایده، و اگر چنین بود حتی یک روز هم نمی‌توانستند با هم زندگی کنند؛ بلکه هم مسئولیت و وظیفه و هم آزادی اراده دارند و در عین تفاوت استعدادها و شایستگی‌ها،که این معجون خاصی است که انسانش می‌نامند، و خرده‌گیری‌ها و ایرادها غالباً از عدم شناخت این انسان سرچشمه می‌گیرد. در نتیجه خداوند هیچ انسانی را بر انسانهای دیگر در تمام جهات امتیاز نبخشیده، بلکه جمله رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ اشاره به امتیازهای مختلفی است که هرگروهی برگروه دیگر دارد، و تسخیر و استخدام هر گروه نسبت به گروه دیگر درست از همین امتیازات سرچشمه می‌گیرد و این عین عدالت و تدبیر و حکمت است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۵۵).

نقش رفاه در ایجاد شهر مناسب زیستن مسلمین و تداوم حیات آن، نقشی بسیار حساس و حیاتی است، رعایت عدل نافی ایجاد قطب‌های شهری بر مبنای درآمد و ثروت مردم و معیارهای مادی است. توزیع عادلانه امکانات شهری و فراهم آوردن امکانات دسترسی متعادل ساکنین به آن‌ها مورد مهم دیگری است که مدعی داشتن آن نشانه‌ی تجلی رفاه در شهر است.

۸: حفظ حدود الله

در شهر اسلامی بین حق و باطل همیشه مـرزی تعیین شده و برهم زدن یا برداشتن آن موجب خسارات جبران ناپذیری می‌گردد که حدود و مرز در اجتماع، خانواده و حتی عبادت لازم و ضروری است، خدشه زدن بر آن گناه و برداشتن یا عدم وضع آن بی بند و باری، هرج و مرج و در نتیجه بی‌هدف بودن زندگی را به همراه داشته و برای بقـاء، حفظ اجتماع و استواری آن و استمرار زندگی معقول، افراد ناگزیرند برای همدیگر حد و حدودی را تعیین و هرکس تنها مجاز است در حریم خویش فعالیت نماید. خداوند نیز در آیات قرآن کریم به این حدود اشاره می‌کند: «**تِلْکَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَعْتَدُوها وَ مَنْ یَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُولئِکَ هُمُ الظّالِمُون**»[۲۴]

حریم دیگران می‌بایست مورد احترام قرارگرفته و تجاوز به حتی به واسطه دید مستقیم در قرآن کریم اکیداً ممنوع شده است؛ به استناد آیه شریفه ذیل: « **قُل لِّلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّواْ مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ یحْفَظُواْ فُرُوجَهُمْ**»[۲۵]

در روایت‌ها نیز به مسئله مرز شناسی در زندگی انسان‌ها تأکید شده است. امام باقر (ع) نیز در این‌باره می‌فرماید: همـه مرزها دارای نشانه و علامت بوده که این قابل تشخیص نیز می‌باشد و هرکس از آن نشانه‌گزاری تجاوز نماید باید بر او حد جاری کرده تا علاوه بر اینکه آن شخص مجدداً مرتکب خلاف نگردد، دیگران نیز عبرت گرفته، و حـدود الـهـی را محـتـرم بـشـمـارند. امام صادق (ع) می‌فرماید: هیچ چیزی نیست مگر آنکه همانند این خانه من حد و مرزی دارد و هر چه درکوچه است جزء همان و هـر چـه داخـل خـانـه اسـت مـتعلق به خانه می‌باشد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۲، ص۱۷۰).

جدول ۲. جمع بندی مبانی نظری تحقیق؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	مستندات قرآنی
۱	شهردار مقبول و محبوب	اعراف/۱۴۲؛ یوسف/۵۵؛ آل عمران/۱۵۹؛ حجرات/۱۰.
۲	امنیت عمومی	بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵؛ تین/۳.
۳	زیباسازی فضای عمومی	نمل/۶۰ ؛ نحل۱۶-۱۲.
۴	معماری دینی	نحل/۸۰؛ یونس/۸۷؛ الذاریات/۲۶؛ کهف/۱۷.
۵	بهداشت عمومی	سبأ/۱۵؛ فاطر/۹؛ فرقان/۴۹-۴۸؛ ق/۱۱-۱۰؛ سبأ/۱۶.
۶	انسجام عمومی	آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومنون۵۲؛ احزاب/۱۰؛ توبه۱۰۷.
۷	رفاه عمومی	حشر/۷؛ زخرف/۳۲.
۸	حفظ حدود الله	بقره/۲۲۹؛ نور/۳۰.

۲۴. (بقره/۲۲۹) «این است حدود [احکام] الهی پس، از آن تجاوز مکنید. وکسانی که از حدود [احکام] الهی تجاوزکنند، آنان همان ستمکارانند.»

۲۵. (نور/۳۰) «به مردان با ایمان بگو: «دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند.»

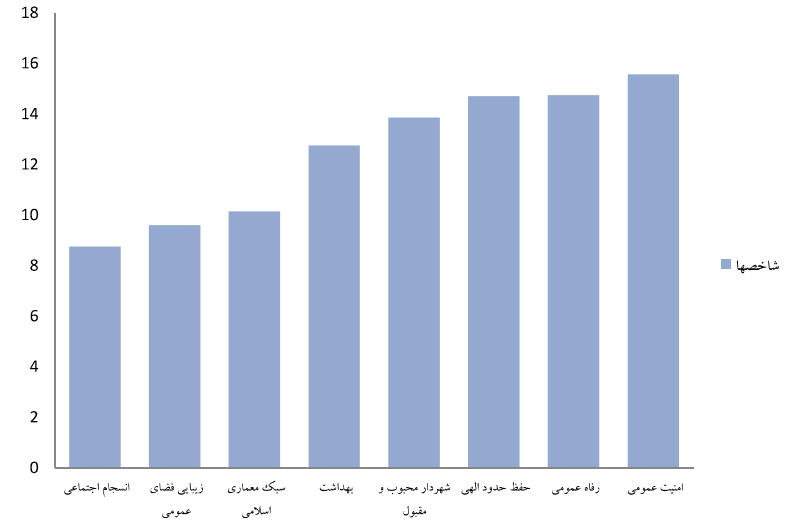
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

جدول ۳. نظرات خبرگان؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان شهرسازی							وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان علوم قرآنی			
		خبره ۱	خبره ۲	خبره ۳	.....	خبره ۲۵	خبره ۲۶	خبره ۲۷	خبره	خبره ۵۰
۱	شهردار مقبول و محبوب	۱۵	۱۷	۱۶	.....	۱۰	۱۱	۱۳	.....	۱۶
۲	امنیت عمومی شهر	۱۸	۱۸	۱۶	.....	۱۵	۱۴	۹	.....	۱۵
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۸	۷	۸	.....	۱۰	۱۴	۱۱	.....	۱۰
۴	سبک معماری اسلامی	۸	۹	۷	.....	۱۰	۹	۱۴	.....	۱۰
۵	بهداشت عمومی	۱۵	۱۳	۱۴	.....	۱۵	۱۴	۱۳	.....	۱۰
۶	انسجام اجتماعی	۵	۵	۶	.....	۱۰	۱۲	۱۲	.....	۱۲
۷	رفاه عمومی	۱۶	۱۶	۱۷	.....	۱۶	۱۴	۱۳	.....	۱۴
۸	حفظ حدود الهی	۱۵	۱۵	۱۶	.....	۱۴	۱۴	۱۴	.....	۱۳

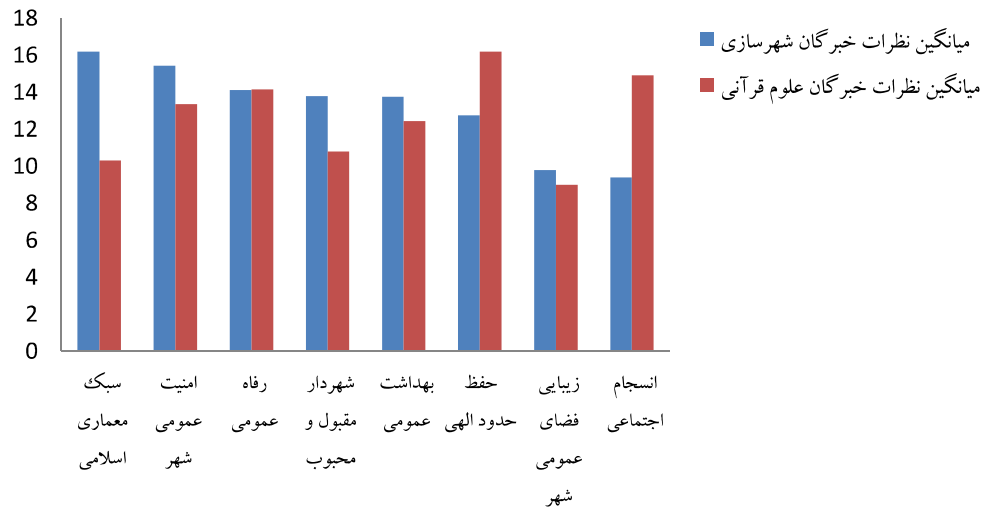
جدول ۴. میانگین نظرات خبرگان و تلفیق نظرات؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	میانگین نظرات خبرگان شهرسازی	میانگین نظرات خبرگان علوم قرآنی	تلفیق نظرات خبرگان
۱	شهردار مقبول و محبوب	۱۳.۸	۱۰.۸	۱۳.۸۷۵
۲	امنیت عمومی شهر	۱۵.۴۴	۱۳.۳۶	۱۵.۵۷۵
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۹.۸	۹	۹.۶
۴	سبک معماری اسلامی	۱۶.۲	۱۰.۳۲	۱۰.۱۵
۵	بهداشت عمومی	۱۳.۷۶	۱۲.۴۴	۱۲.۷۵
۶	انسجام اجتماعی	۹.۴	۱۴.۹۲	۸.۷۲۵
۷	رفاه عمومی	۱۴.۱۲	۱۴.۱۶	۱۴.۷۵
۸	حفظ حدود الهی	۱۲.۷۶	۱۶.۲	۱۴.۷

نمودار ۲. وزن شاخص‌ها؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

نمودار ۳. مقایسه نظرات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

در شهر اسلامی به رعایت مرزها، حدود و حقوق شهروندی توجه شایانی شده است، به‌طوری‌که شهر اسلامی نمونه بارز زندگی مسالمت آمیز همراه با صلح می‌باشد. حد و مرزها مشخص و سعی بر این است؛ حرمت‌ها شکسته نشوند و زمانی که افراد به محدوده دیگری تجاوزکنند مجازات می‌شوند.

یافته‌های تحقیق

جداول زیروزن‌های اختصاصی توسط خبرگان، میانگین نظرات و تلفیق آنان را نشان می‌دهد:

طبق نتایج بدست آمده از نمودار شماره ۲، اهمیت شاخص‌ها به ترتیب ذیل است: ۱- امنیت عمومی‌شهر؛ ۲- رفاه همگانی؛ ۳- حفظ حدود الهی؛ ۴- شهردار مقبول و محبوب؛ ۵- بهداشت عمومی؛ ۶- سبک معماری اسلامی؛ ۷- زیبایی فضای عمومی‌شهر؛ و ۸- انسجام اجتماعی.

با نگاهی به نمودار شماره ۳، این چنین برداشت شد؛ اگر شاخص‌ها را به دو دسته شاخص‌های ظاهری (مانند سبک معماری اسلامی، زیبایی فضای عمومی‌و غیره) و معنوی (مانند امنیت عمومی، حفظ حدود الهی، رفاه و غیره) تقسیم‌کرد؛ هرچند اختلاف بین این دو دسته زیاد نیست؛ اما مشاهده گردید که شاخص‌هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظرکارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری به خود اختصاص دادند؛ که از نظر ایشان حفظ حدود الهی مهم‌ترین شاخص در شهر اسلامی‌بود. در حالی‌که از نظرکارشناسان شهرسازی شاخص‌های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند و از منظر این گروه سبک معماری شهر اسلامی‌بالاترین امتیاز راکسب نمود.

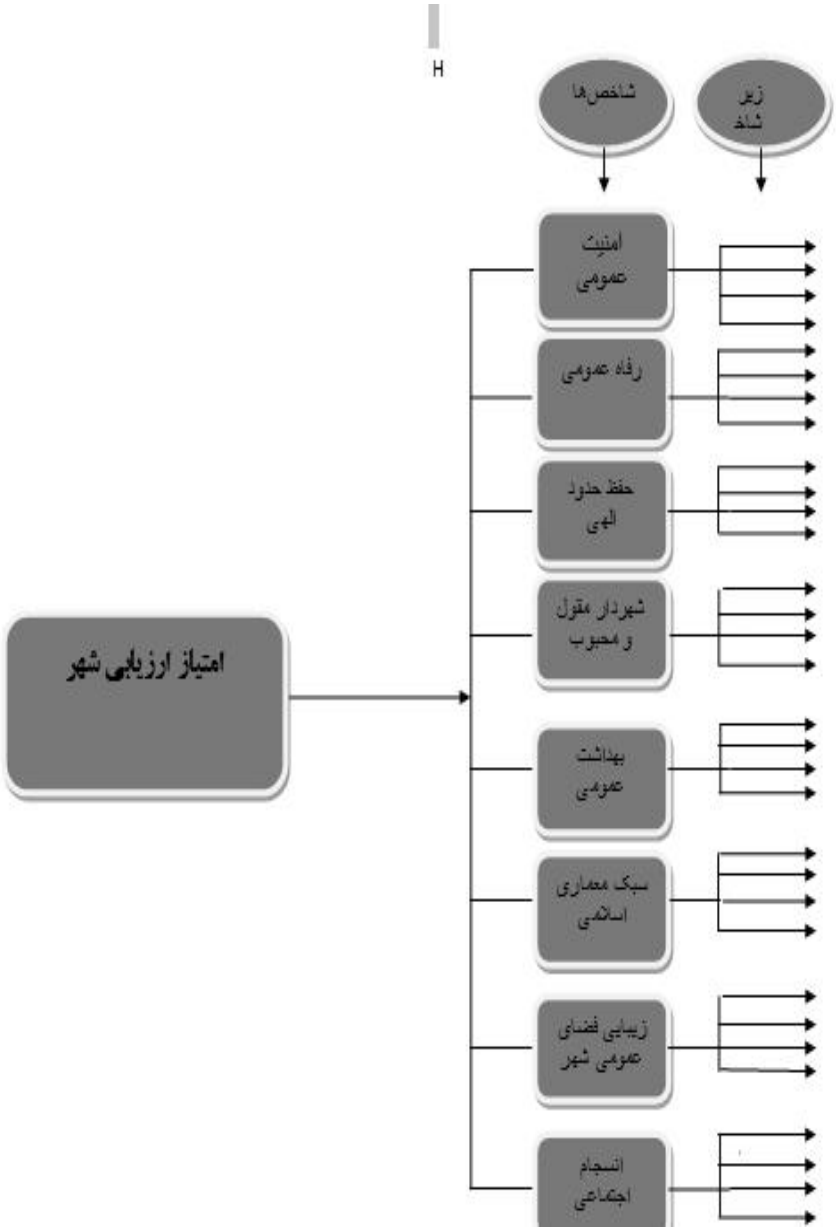
مدل مفهومی‌ارزیابی شهر اسلامی‌شکل۱، بر اساس استخراج شاخص‌های آن از قرآن کریم و منابع اصیل طرحی‌گردید سپس با تلفیق نظریات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی این شاخص‌ها اولویت بندی و رتبه بندی شدند. این مدل می‌تواند معیار سنجش شهرهای اسلامی‌قرارگیرد؛ تا اینکه شهرهای اسلامی‌با استفاده از این مدل ارزیابی شوند و فاصله و تفاوت آن‌ها را با مدل مفهومی‌مشخص‌گردد.

مثال عددی

برای آنکه مدل ملموس‌تر شود یک مثال عددی فرضی طراحی گردید. فرض نمایید؛ سه شهر را از نظر شاخص‌های اسلامی‌قرار است؛ بررسی نموده و امتیاز هرکدام را بدست آورده. فرض شهر ۱، شهر ۲ و شهر ۳، ابتدا بایستی امتیاز هر شهر را در هر شاخص محاسبه گردد. بنابرین فرض میشود برای هر شاخص تعداد مشخصی مولفه یا زیرشاخص توسط خبرگان امر استخراج شده؛ سپس به هر زیرشاخص به شیوه بکار گرفته شده درروش شناسی تحقیق وزنی اختصاص داده

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

شکل ۱. مدل مفهومی ارزیابی شهرهای بر اساس شاخص‌های اسلامی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شد. حال امتیاز هر شهر در شاخص‌ها بدست می‌آید، فرض شود شهرها در هر یک از شاخص‌ها از نظر کارشناسان امتیازات زیر را بدست آورده‌اند. بر اساس روش‌شناسی تحقیق، ماتریس شکل ۱، به شرح زیر است: در ماتریس اول سطرها نشان‌دهنده شهرها می‌باشند و سطرها نمایش دهنده امتیازاتی است که شهر در آن شاخص کسب کرده است.

امتیاز گزینه ها = وزن شاخصها × شاخص‌ها

$$\begin{matrix} \text{شهر}1 \\ \text{شهر}2 \\ \text{شهر}3 \end{matrix} \text{گزینه ها} \begin{bmatrix} 100 & 66 & 45 & 53 & 36 & 45 & 36 & 91 \\ 25 & 37 & 91 & 26 & 63 & 50 & 37 & 25 \\ 30 & 56 & 63 & 59 & 98 & 33 & 63 & 96 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} 0.13873 \\ 0.1557 \\ 0.864 \\ 0.0961 \\ 0.1275 \\ 0.0872 \\ 0.1475 \\ 0.147 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 58 \\ 40 \\ 60 \end{bmatrix}$$

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

با توجه به اینکه امتیازکسب شده برای هر شهر عددی بین ۰ تا ۱۰۰ می‌باشد تا میزان فاصله آن با شهر اسلامی‌بدست آید. زمانی‌که به شاخص‌های رعایت شده در شهر مورد نظر امتیاز داده شده و شاخص‌ها اولویت بندی گردیدند تفاوت میان اولویت‌ها شهر مورد نظر با مدل مفهومی‌قابل مشاهده می‌شود؛ لذا ضرایت شاخص‌ها را به صد تقسیم نموده و سپس ضرب شدند. با توجه به امتیازات‌کسب شده قابل مشاهده است‌که شهر ۳ رتبه اول راکسب نموده، شهر دوم رتبه سوم و شهر اول رتبه دوم راکسب‌کرده است و اختلاف هر شهر با شهر ایده آل به ترتیب ۴۲ درصد ۲۰ و ۴۰ می‌باشد.

نتیجه‌گیری و جمعبندی

با توجه به آن‌چه‌که مطرح گردید؛ در مبانی نظری‌که از آموزه‌های اصیل اسلامی‌استخراج شد: شهر اسلامی‌در آموزه‌های اسلامی‌از همه‌ی جوانب مادی، ظاهری، معنوی و روانی حائز اهمیت است. باکنکاش در این آموزه‌ها به حق می‌توان مدلی نظام‌مند را از شهر اسلامی‌ارائه داد. مدل نظام‌مند شهر اسلامی‌واجد سبک معماری بوده‌که در جای‌جای این شهر از خانه‌اش گرفته تاکوچه و بازارهایش تجلی خداوند متعال است. ظاهر و معماری تک‌تک ساختمان‌ها و بناهایش ذکر خداوند و یکتایی‌اش را نمودار می‌کند. این مدل شهر تنها به معنویت شهروندانش توجه نشده است؛ بلکه با استفاده از این سبک، دین محورانه سلامت روانی و جسمانی شهروندان تأمین می‌گردد. در مقابل شاخص‌های ظاهری برای نامیدن یک شهر به شهر اسلامی‌نیاز به شاخص‌هایی است‌که لحاظ‌کردن آن‌ها در شهرسازی می‌تواند به این مسئله‌که شهر هویتی اسلامی‌داشته یا ندارد، کمک کند. دراین نوع هویت است‌که شهرواجد یک روح جمعی است، فارغ از تک‌تک ساکنان آن‌که روح اسلامی‌و دینی بر آن حاکم می‌باشد. در این مدل نظام‌مند شهر اسلامی، حدود و مرزهای آن شناخته شده و هیچ‌گاه حرمت بین افراد شکسته نمی‌شود و به حقوق دیگران تجاوز نمی‌گردد. در عین حال همه‌ی شهروندان از رفاه نسبی برخوردارند، ثروت و خدمات شهری به صورت عادلانه در بین همه‌ی شهروندان توزیع می‌گردد و شهروندان با آسایش و آرامش به زندگی در آن می‌پردازند. به این ترتیب شهر اسلامی‌شهری تنها با گلدسته‌ها، مناره‌ها و ظواهر اسلامی‌نیست؛ بلکه در آموزه‌های اسلامی‌به مسائل معنوی و نامشهود نیز توجه دارد.

در نظرسنجی خبرگان مشاهده‌گردیدکه اختلاف زیادی بین اهمیت شاخص‌ها وجود نداشت و هیچکدام از شاخص‌ها از نظر خبرگان بی اهمیت یاکم اهمیت نبودند. اما اینکه شاخص‌هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظرکارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری‌کسب نموده و در مقابل از منظر کارشناسان شهرسازی شاخص‌های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند؛ این امر ناشی از تفاوت دیدگاه این دو گروه در حیطه تخصص و دانش آن‌ها است؛ زیرا جامعه آماری مختص به شهر و منطقه خاصی نبوده‌که این تفاوت را ناشی از فرهنگ حاکم یک شهر و منطقه‌ی خاص تلقی کرد؛ چراکه خبرگان از مناطق گوناگون کل کشور ایران انتخاب گردید. اما درکل با تلفیق نظرات این دو گروه مشاهده‌گردیدکه شاخص‌های معنوی و نامشهود از نظر خبرگان بالاترین امتیاز راکسب نمودندکه این امر حاکی از این است‌که همواره شهر اسلامی‌ابتدا بایستی روحی اسلامی‌داشته باشد و سپس ظاهری اسلامی. با ترکیب نظرات این دوگروه ازطریق وزن دهی مدل متعادلی ارائه شد تابتوان با استفاده از این معیارها و اوزان شهرها را رتبه بندی نمود و میزان فاصله نسبی آنها را تا شهر اسلامی‌محاسبه‌کرد. در پایان نیز یک مثال عددی ذکر گردید تا درک مدل برای مخاطب ملموس‌تر باشد.

یکی از محدودیت‌های این پژوهش آن‌است‌که زیر شاخص‌های هر یک از شاخص‌ها بدست نیامده است و نمی‌توان تا زمانی‌که این زیر شاخص‌ها و اوزان آنها بدست نیامده‌اند، شهرها را با این مدل ارزیابی نمود. لذا پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی با این موضوع بیشتر به زیر شاخص‌ها یا مولفه‌های هر یک از شاخص‌های اسلامی‌اشاره شده در تحقیق فوق پرداخته شود تامدل جامع تری بدست آید، بدین ترتیب با چنین مدلی می‌توان شهرها را ارزیابی نمود.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم، مترجم: محمد مهدی فولادوند.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲) الخصال، قم: جامعه مدرسین.

۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴) لسان العرب، بیروت: دار صادر.

۴. ایازی، سید علی نقی (۱۳۸۷) تبیین اندیشه اسلامی شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون برون دینی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.

۵. بعلی، فؤاد (۱۳۸۲) جامعه، دولت و شهر نشینی تفکر جامعه شناختی ابن خلدون، مترجم: غلامرضا جمشیدی، تهران: دانشگاه تهران.

۶. پاک نژاد، سیدرضا (۱۳۸۸) اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، تهران: انتشارات کتابفروشی، ۱۳۸۸.

۷. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۲) نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول، تهران: جاویدان.

۸. تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد (۱۳۶۶) تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات.

۹. حسینی شیرازی، سید محمد (۱۴۲۴) تقریب القرآن إلی الأذهان، بیروت: دار العلوم.

۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۹) خوشه‌های معرفت از بوستان ولایت، تهران: معاونت روابط عمومی تبلیغات ساعس ناجا.

۱۱. داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۲) شهر و ساکنانش، مجله نامه فرهنگ، شماره۴۷.

۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲) المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه‌ی.

۱۳. سیف الدینی، فرانک (۱۳۷۸) روند شهرنشینی مسئله شهرهای بزرگ، نشریه علمی پژوهشی پژوهشهای جغرافیایی، شماره۳۶.

۱۴. شکرانی، رضا (۱۳۷۸) مهندسی فرهنگ اسلامی‌در مؤلفه‌ها و ویژگی شهر سازی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.

۱۵. طالب، مهدی (۱۳۶۸) تأمین اجتماعی، مشهد: آستان قدس رضوی.

۱۶. طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۴) المیزان فی تفسیرالقرآن، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین قم.

۱۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷) مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی.

۱۸. عبدالجلیل، محمد (۱۳۶۳) تاریخ ادبیات عرب، مترجم: آذرتاش آذرنوش، تهران: امیرکبیر.

۱۹. فیضی دکنی، ابوالفضل (۱۴۱۷) سواطع الالهام فی تفسیر القرآن، قم: دارالمنار.

۲۰. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱) قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیه‌ی.

۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹) اصول کافی، جواد مصطفوی، تهران: کتاب فروشی علمیه الاسلامی.

۲۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳) بحار الانوار، بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

۲۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴) تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۲۴. نصر، سید حسن (۱۳۸۹) هنر و معنویت، تهران: حکمت در قطع خشتی.

۲۵. نقی زاده، محمد (۱۳۹۰) تأملی در چیستی شهر اسلامی، مجله شهر ایرانی ـ اسلامی، تهران: پژوهشکده فرهنگ و هنر.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02]